

XIV. YÜZYILIN ORTALARINDA DÂRÜ'L-İRŞÂD İLE BEYTÜ'L-FEVÂHİŞ ARASINDA ERDEBİL'DE SOSYAL YAŞAM

SOCIAL LIFE IN ARDABIL BETWEEN DAR AL-İRŞAD AND BAYT AL-FAWAHISH IN THE MIDDLE OF XIV CENTURY

Namiq MUSALI

Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, nmusali@kastamonu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 16 Mart 2022
Kabul edildiği tarih: 1 Nisan 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Aralık 2022

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 16 March 2022
Date accepted: 1 April 2022
Date published: 20 December 2022

Anahtar Sözcükler

Erdebil; Safeviler; İlhanlılar; Celayirliler; şarap; fuhuş

Keywords

Ardabil; Safavids; Ilkhanids; Jalairids; wine; prostitution

DOI

10.33171/dtcfjournal.2022.62.2.10

Öz

XIV. yüzyıl ortalarında Erdebil şehri Safeviyye tarikatının merkezi konumuna sahip olup, mühim bir irşat merkezi (Dârü'l-İrşâd) olarak görülmekteydi. Ancak söz konusu döneme ait belge ve kaynakların detaylı bir şekilde araştırılması sonucunda Safeviyye şeyhlerinin bu şehirdeki irşat faaliyetlerinin hiç de kolay ilerlemediği anlaşılmıştır. Önce İlhanlı, daha sonra ise Celayirli devletleri içinde önemli bir zanaat ve ticaret merkezi, uğrak yeri ve kavşak noktası olan Erdebil şehrinde sadece müminlerin ve sülûflerin yaşadıkları düşünülemez. Bahse konu dönemde burada dinî kurallara özen göstermeyen bazı zümrelerin de geçici veya kalıcı olarak ikamet ettikleri bellidir. Bu yıllarda sosyal hayatın bir gerçeği, ekonomik ve ticari ilişkilerin bir parçası olarak Erdebil'de hırsızlık, şarapçılık, tefecilik, kumar ve fuhuş gibi İslâmîyet'le bir araya sığmayan olayların vuku bulduğu gözlemlenir. Makalemizde şehrin dindar kesiminin ve özellikle de Safeviyye Dergâhı'nın bu tarz temayüllere karşı mücadelesi ele alınmış ve bu bağlamda Beytül-Fevâhiş adlı genelevin kapatılmasına yönelik girişimler üzerine odaklanılmıştır. İlhanlıların son zamanlarında yapılan bu tarz girişimlerin hiçbirisi başarılı olamamıştır. Celayirli döneminde Erdebil'de şarapçılığı ve fuhuşu yasaklayan bazı fermanların verildiği bilinmektedir. Fakat bunlar bile bahsi geçen şehirde dinî muhiye aykırı uğraş alanlarına son verilmesi için yeterli olmamıştır. Böylece birbiriyle tezat teşkil eden yaşam biçimleri paralel bir şekilde Erdebil'in sosyal yapısı içinde kendi varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Abstract

In the middle of the 14th century, the city of Ardabil was the center of the Safavid Süfi order and was considered an important center for religious propaganda (Dar al-Irshad). However, as a result of a detailed study of the documents and sources of the period under review, it becomes clear that the spiritual activity of the Safavid sheikhs in this city did not progress easily. It is impossible to imagine that only believers and Sufis lived in Ardabil, which was an important center of crafts and trade, a beaten track and a crossroads in the states of Ilkhanids and Jalairids. Obviously, some groups that clearly violated religious rules also temporarily or permanently resided here during the specified period. During these years, events such as theft, winemaking, usury, gambling and prostitution, which are incompatible with Islam, took place in Ardabil as a reality of social life and as a part of economic and trade relations. Our paper discussed the struggle of the religious part of the city and especially the Safavid lodge of dervishes against such inclinations, and in this context we paid special attention to the efforts to close the brothel called Bayt al-Fawahish. None of these attempts, undertaken during the last period of the Ilkhanids, were crowned with success. It is known that during the Jalairid period, decrees were issued prohibiting winemaking and prostitution in Ardabil. However, even these were not enough to put an end to the fields of activity that contradicted the religious environment in the city. Thus, opposite lifestyles continued to exist in the social structure of Ardabil in parallel.

Giriş

Birçok Müslüman ülkenin tarihinde İslâmî toplulukların Ortaçağ tarihinin bazı problemlerine ilişkin yazılı ve resmî olmayan yasakların var olduğu ve Müslüman araştırmacıların bu konularla ilgili kendilerine karşı bir nevi sansür uyguladıkları gözlemlenmektedir. Bilinçli veya bilinçaltı bir şekilde uygulanan bu tarz tabuların özellikle de Müslüman toplumlarda cinsellik ve şeri açıdan yasaklanan eylemler

üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Netice itibarıyla Müslüman tarihçilerin tercih etmedikleri bu tip “tehlikeli konular” gayrimüslim araştırmacıların ilgi odağına dönüşüyor ve kasıtlı veya kasıtsız olmak suretiyle Müslüman halkların sosyal tarihine dair pek çok yanlış yorumların yapılmasına sebebiyet veriyor. Şöyle ki bazı oryantalistlerin, değişik Müslüman ülkelerin tarihinde rastladıkları ve İslâmî yaşam biçimine aykırı olan birtakım müstesna olguları halkın ve toplumun tamamına atfetme eğilimi içinde bulduklarına tanık oluyoruz. Müslüman bilim insanlarının bu hususlarda ya tam suskunluk ya da inkârcı bir yaklaşım sergilemeleri bu tarz girişimlere daha fazla meydan vermiş gibi gözüküyor.

XIV. yüzyıl ortalarında Türk-İslâm âleminin önemli bir irşat merkezi, ilim ve irfan havzası olarak bilinen Erdebil şehrinin sosyal hayatında İslâmiyet’e aykırı bazı hususların yer alması ve bu etkenlerle şehrin muhafazakâr muhiti arasında sürekli bir çatışmanın var olması gerçeğini bu makalemiz çerçevesinde incelemiş ve değerlendirmiş olacağız. Öncelikle şunu belirtelim ki Erdebil’i sadece bir örnek olarak aldık. Elbette ki benzeri hususlar dönemin diğer pek çok diğer Müslüman şehirlerinde de görülmekteydi. Aynı zamanda çalışmamızda anlatacağımız bazı olumsuz yaşam biçimlerinin o dönemde Erdebil şehri veya Müslüman toplum için sıradan ve yaygın hadiseler olduklarını varsaymak, tarihî olgulara yalnız son derece hatalı bir yaklaşım tarzının ürünü olabilir. Ortaçağ Müslüman topluluklarında bu gibi negatif hususların görülmesini ve kaynaklara yansımış olmasını, o dönemin içtimai yaşamı içinde bunların genel olarak kabul görmesi ve toplum nezdinde hoş karşılanması şeklinde değil, bu olguların, toplumsal ahlak normlarıyla çelişen ve çatışan sıra dışı unsurlar oldukları yönünde değerlendirmek daha doğru olacaktır. İslâmî muhit ile tam bir tezat teşkil eden bu faktörlerin Ortaçağ’a ait belgelere, tarihî ve edebî eserlere yansımaları, çatışma ortamı meydana getirdiklerinden ve ekstrem bir özelliğe sahip olduklarından kaynaklanmaktadır.

Safeviyye tarikatının müritlerinden olan İbn Bezzâz Erdebilî’nin 1358 yılında tamamladığı “Safvetü’s-Safâ” adlı Farsça eseri, Şems-i Münşi diye bilinen Azerbaycanlı devlet memuru Muhammed b. Hinduşah Nahçıvani’nin 1365 yılında Celayirli sultanı Şeyh Üveys’e sunduğu “Destûrü’l-Kâtib fi Ta’yîni’l-Merâtib” adlı münşeât mecmuası ve Erdebil tarihiyle ilgili bazı belgeler bu çalışmamızın başlıca ana kaynaklarını teşkil etmektedirler.

1. XIV. YÜZYILDA ERDEBİL'İN SİYASİ VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Erdebil şehri, günümüzde İran İslâm Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmasına rağmen tarih boyunca Azerbaycan coğrafyasının bir parçası olarak görülmüştür. Adı geçen şehir 1220-1221 yıllarında birkaç kez Moğol birliklerinin saldırılarına maruz kalarak büyük ölçüde yıkılmış, İlhanlı devrinde ise yeniden inşa edilmiştir (Bala, 1964, s. 290). Gazan Han'ın (1295-1304) reformları neticesinde İlhanlı Devleti'nde meydana gelen pozitif gelişmeler Erdebil şehrini de kendi etkisi altına almıştır. 1301 yılından itibaren Safeviyye tarikatının merkezi hâline gelen şehir, XIV. yüzyılda siyasi, iktisadi ve dinî açılarından önemli bir merkeze dönüşmüştür. Bu dönemde Azerbaycan'ın dokuz tümeninden birini teşkil eden Erdebil tümeni dört nahiyeden oluşmaktaydı: Erdebil, Halhal, Darmerzin ve Şahrud. İlk üç nahiyenin her birine 100 köy bağlıydı. Sadece sonuncu nahiye olan Şahrud nahiyesi daha küçük olup, 30 köyden ibaretti. Erdebil şehri hem bu tümenin hem de bu tümene bağlı Erdebil nahiyesinin idari merkeziydi (Kazvîni, 1983, s. 43-45).

XIV. yüzyılın başlarında İlhanlıların ünlü veziri Reşideddin Fazlullah Hemedânî'nin oğlu Emîr Ahmed'in Erdebil valisi görevinde bulunduğunu görüyoruz (Raşideddin, 1971, s. 323-337). Sultan Ebu Said Han'ın iktidarı yıllarında (1316-1335) ise Erdebil hâkiminin önce Baytimur adlı bir emîr olduğuna, ardından burasının Muhammed Bey adlı feodalın adından Hüseyin isimli bir şahne tarafından yönetildiğine, daha sonra ise Ahi Bâle Tebrîzî'nin adamlarından olan Zeki adlı bir şahnenin idaresi altında bulunduğuna şahit oluyoruz (Erdebîli, 1373, s. 738, 748, 819-820). Sultan Ebu Said Han birkaç kez Erdebil'i ziyaret etmiş ve burada Safeviyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Safiyeddin'le görüşmüştü (Erdebîli, 1373, s. 348, 568-570, 792, 867, 907, 910-912).

Adı geçen hükümdarın ölümü üzerine İlhanlı saltanatı içinde baş gösteren karışıklıklar Erdebil'e de sirayet etti. Bir taraftan siyasi istikrarsızlık, diğer taraftan ise kuraklık ve veba salgını nedeniyle Azerbaycan'ın diğer bölgeleri gibi Erdebil de XIV. yüzyıl ortalarında büyük badireler atlattı. 1336-1338 yılları arasında Erdebil, Celayirli Şeyh Hasan'ın adamlarından olan Emîre Külâhdüz Erdebîli tarafından yönetildi. 1338 yılından itibaren ise burası Çobanîlerin artan tesiri altında kaldı. Melik Eşref Çobanî'nin fiilî olarak Azerbaycan'a hükmettiği dönemde (1344-1357) Erdebil'de emîrlik yapmış olan şahıslardan Bey Çaruk (Şirâzî, 1390, s. 145) ve Mevlana Ebu Bekr'in (Erdebîli, 1373, s. 1059-1060) isimleri malumumuzdur.

1357 yılında Melik Eşref aleyhine Azerbaycan'a sefer eden Altınorda hanı Canıbek'in yüz bin kişilik ordusuyla beraber Erdebil yöresine uğradığı bilinmektedir (Hâfız Ebrû, 1380, s. 292; Kummî, 1383, s. 27-28). 1359 yılından itibaren Celayirli Devleti'nin sınırları içine alınan Erdebil, Şeyh Üveys'in hâkimiyetinin sonlarında soyurgal¹ statüsü ile onun oğlu Şehzade Ahmed'e mahsustu. Bu durum Şehzade Ahmed'in ağabeyi olan Sultan Hüseyin'in döneminde (1374-1382) de devam etmişti. 1375-1376 yıllarında geçici olarak Tebriz'i Celayirlilerden almayı başaran Şiraz merkezli Muzafferiler Devleti hükümdarı Şah Şüca "Erdebil ve Serav'ı kendi oğlu Sultan Üveys'e vermişti" (Hâfız Ebrû, 1380, s. 507). Lakin onun buradaki hâkimiyeti sadece üç dört ay sürmüştü ve çok geçmeden Celayirlilerin Azerbaycan üzerindeki iktidarı yeniden sağlanmıştı (Alizade, 2012, s. 365). Bu dönemde Erdebil'in sahibi olan Şehzade Ahmed, oranın yönetimini kendi hizmetkârlarından olan Ferruhzad oğlu Hamza'ya vermişti (Hâfız Ebrû, 1380, s. 581). Celayirli Ahmed, kendi ağabeyi Sultan Hüseyin'i tahttan indirerek iktidara geçtikten sonra Erdebil'in yönetimi Cagirlü (Çakırlı) ailesine intikal etmiş ve Emîr Timur'un seferleri sırasında bu aile Timurlulara itaat göstermişti. Neticede Emîr Timur, bu ailenin reisi olan Emîr Bistam Cagiri Erdebil hâkimi olarak onaylamıştı (Manz, 2007, s. 131).

XIV. yüzyılda Erdebil'de dokumacılık, dericilik, metal işleme, ağaç işleme, çömlekçilik, inşaatçılık, gıda üretimi gibi zanaat dallarının gelişme kaydettiği gözlemlenir. Burada aynı zamanda hizmet sektörü ile iç ve dış ticaret ilişkilerinin de önemli rol oynadığını, darphanenin faaliyet gösterdiğini söyleyebiliriz. Mirza Bala'ya göre Hilafet devrine nazaran İlhanlı döneminde Erdebil'in ticari açıdan önemi artmıştı (Bala, 1964, s. 290). XIV. yüzyılda Erdebil; ticari ehemmiyeti, ünlü bir tarikat merkezi olması, coğrafi ve stratejik konumu sayesinde çok mühim uğrak yerlerinden birine dönüşmüştü. Ticari bakımdan Erdebil, dört yol kavşağı üzerinde bulunan bir şehir olarak nitelendirilmekteydi (Erdebilî, 1373, s. 882). Burası İran'ın içlerinden gelip Sultaniye üzerinden Kafkaslara uzanan ve "şâhrâh-i şimâli" (kuzey ana yolu) diye isimlendirilen güzergâhta bulunan en önemli noktalardan biriydi (Bartold, 1971, s. 201). Bunun yanı sıra Hazar kıyılarından, özellikle de Lenkeran ve Astara şehirlerinden Tebriz'e doğru uzanan ana yol da Erdebil'den geçiyordu. Bu dönemde sadece çeşitli Müslüman ülkelerden değil, uzak Çin'den bile Erdebil'e tüccarların geldiğine tesadüf edilmektedir (Erdebilî, 1373, s. 304-305). Tüccarların yanı sıra İslâm âleminin muhtelif diyarlarından Safeviyye tarikatına bağlı olan

¹ Dar anlamıyla soyurgal, Orta Çağ'ın sonlarında ve Yeni Çağ'da Türk ve İran coğrafyasında hükümdar tarafından kendi bağlılarına verilen, vergi muafiyeti bulunan, veraseten geçebilen bir toprak bağışydı (Ölmez, 2009, s. 388-389).

müritler de Erdebil'e sık sık ziyarete gelmekteydiler. Daha Şeyh Safiyeddin'in mürşitliğinin ilk zamanlarında Mevlana Abdümelik Pernîki tarafından yapılmış olan bir hesaplama göre üç ay boyunca sadece Tebriz yoluyla Erdebil'e şeyhi ziyaret etmek üzere gelenlerin sayısı 13 bin kişiyi bulmuştu (Erdebîli, 1373, s. 796, 1107-1108). Ayrıca Moğol ordularının ve kalabalık maiyete sahip feodallerin sürekli uğradıkları Muğan kışlağına ve Sayın yaylağına yakın bir mevkide bulunması, bu toplulukların ihtiyaçlarını ödemek adına Erdebil şehrinin zanaat ve hizmet sektörlerinde çeşitli dalların gelişimine yol açmıştı.

XIV. yüzyıl ortalarında Erdebil bölgesinin sosyo-ekonomik hayatında pek çok sıkıntıların da var olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Daha İlhanlı Devleti yeni kurulduğu sıralarda askeriye'nin üst düzey kademelerinde bulunan ve büyük hayvan sürülerine sahip olan göçebe veya konargöçer aşiret emîrleri ziraat alanlarını gasp ederek otlak yerlerine dönüştürüyor ve böylece kırsal alanlarda yerleşik halka özgü tarım işletmeleri baskı altına alınmış oluyordu (Alizade, 2012, s. 140; Piriye, 2003, s. 195). Gazan Han'ın reformları sayesinde büyük ölçüde bu sürecin önüne geçilmişse de, göçebe feodallere bağlı asker ve aşiretler ile yerleşik halkın yaşam biçimleri ve ekonomik uğraş alanları arasındaki farklılıkların sebebiyet verdikleri çatışmalar tam olarak engellenememişti. İlhanlı komutanlarına bağlı asker ve aşiretlerin Erdebil civarındaki köyleri bastıklarına, çiftçilerin tahıllarına, yük ve binek hayvanlarına el koyduklarına, bazı aşiretlerin kendi sürülerini ziraat alanlarında otlattıklarına, askerî seferler sırasında ise kalabalık süvari birliklerin tarlaları çiğneyerek geçtiklerine dair çok sayıda bilgiler kaynaklara yansımıştır (Erdebîli, 1373, s. 404-405, 608, 617, 619, 752, 1158-1159). Köylüler aynı zamanda ağır vergiler ödemek ve mükellefiyetler yerine getirmek zorundaydılar. Bunlara uymayanlara ise işkence edilir, mallarına ve mülklerine el koyulur, kendileri ve aileleri esir edilerek köle gibi satılıyorlardı (Erdebîli, 1373, s. 965-966). Bu tarz baskılar karşısında çaresiz kalan pek çok köylüler kendi evlerini terk ederek diğer memleketlere göç etmek zorunda kalıyorlardı (Erdebîli, 1373, s. 239-240). Zanaat ve ticaret ehlinin ödediği tamga vergisi de şehir ahalisinin sırtında ağır bir yüke dönüşmüştü (Erdebîli, 1373, s. 834). Bu gibi sorunlar şehirde ve onun etrafında köylülerin ve yoksul şehirlilerin feodallere ve şehir aristokrasisine karşı sınıfsal mücadelesini tetikliyordu.

İlhanlı Devleti'nin bilhassa son döneminde meydana gelen siyasi huzursuzluk ve doğal afetler Erdebil'de ve genel olarak Azerbaycan'ın birçok bölgelerinde sosyo-ekonomik şartların ağırlaşmasına yol açtı. Sultan Ebu Said'in ölümünden (1335)

Celayirli Devleti'nin Azerbaycan'a hâkim olmasına (1359) kadar geçen süre zarfı Erdebil için çok zor yıllar olarak değerlendirilir. "Safvetü's-Safâ"ya göre, XIV. yüzyılın ortalarına denk gelen bu dönemde Erdebil bölgesinde aşağıdaki sıkıntıların yaşandığı görülür:

a) Kuraklık sebebiyle meydana gelen kıtlık o dereceye vardı ki yer yer yamyamlık olaylarına bile rastlandı. Ayrıca şehirlerde yoksul insanlar kedi ve köpek yemeye başladılar. Hayvan leşleri bile gıda olarak tüketildi (Erdebili, 1373, s. 978).

b) Veba salgını nedeniyle çok sayıda insan vefat etti (Erdebili, 1373, s. 978, 1048).

c) Melik Eşref'in baskıcı politikası ve vergi memurlarının acımasız ve kanunsuz talepleri pek çok insanların yoksullaşmasına ve bunların kendi memleketlerini terk edip kaçmalarına yol açtı (Erdebili, 1373, s. 1029). O yıllarda maddi sıkıntılar yüzünden Erdebil'den Şirvan'a göç etmeye mecbur kalan ünlü şair Arif Erdebili, "Ferhadnâme" adlı mesnevisinde bu durumu şu şekilde tasvir etmiştir:

"Memleket unuttu her tür kanunu,
Herkes yağmaladı bir yandan onu.
Zulmün uzun oldu her yerde eli,
Harabe eyledi bu abat ili" (Ördəbili, 2007, s. 30).²

İşte bu sorunlar XIV. yüzyıl ortalarında Erdebil'in sosyal hayatı içinde rastlanan birtakım negatif olguların nispeten artış göstermesinde ve tedirgin edici boyutlara ulaşmasında önemli rol oynamışlardır. Celayirli Devleti'nin duruma hâkim olmasıyla beraber Erdebil'de hayat şartlarının nispeten normale döndüğü gözlemlenmektedir. Bütün XIV. yüzyıl boyunca Safeviyye Tekkesi Erdebil şehrinin sosyal ilişkiler sisteminin aktif bir parçası olarak, bölgenin manevi, siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında mühim bir mevkie sahip bulunmuştur. Şehrin manevi muhitini şekillendiren bu tekkenin söz konusu dönemde yürüttüğü faaliyetlere aşağıda kısaca göz atmanın yararlı olacağını düşündük.

2. SAFEVİYYE TEKKESİ VE ERDEBİL'İN İRŞAT MERKEZİ HÂLINE GELMESİ

Safeviyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Safi veya tam adıyla Şeyh Safiyeddin İshak, 1252 yılında Erdebil'in Kelhûrân köyünde doğdu. Gençliğinde Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye kolundan gelen ve Zâhidiyye tarikatının kurucusu olarak

² Orijinali Farsça olan bu mesnevinin Azerbaycan Türkçesine yapılan manzum çevirisinden yararlanılmıştır.

bilinen Şeyh Tâceddin İbrahim Zâhid Geylânî'nin müritleri sırasına katıldı. Zamanla Şeyh Zâhid'in en yakın adamlarından birine dönüştü ve onun kızı Bibi Fatıma ile evlendi. 1301 yılının Mart ayında Şeyh Zâhid hayata veda etti. Vefatı öncesinde yaptığı vasiyete uygun bir biçimde Şeyh Safi mürşit oldu ve Erdebil'de tarikat önderi olarak faaliyete başladı (Musalı, 2018, s. 31). Gerek halk ve gerekse de İlhanlı Devleti'nin ileri gelenleri tarafından büyük bir saygı gören Şeyh Safi'nin nüfuzu İslâm âleminin çeşitli ülkelerine yayıldı, müritlerinin ve vakıflarının sayısı zaman içinde büyük bir artış gösterdi. Azerbaycan vilayetlerinin ekseriyetiyle beraber Rum diyarında (Anadolu'da), özellikle de Erzincan ve Amasya'da (Erdebili, 1373, s. 61-62, 718), Türkistan'ın Barçkend şehrinde (Erdebili, 1373, s. 1126-1127), Suriye'nin Dımaşk şehrinde (Erdebili, 1373, s. 710, 786), Lübnan'da (Erdebili, 1373, s. 139-141), Mısır'da ve Nil ırmağının yukarı boylarında (Erdebili, 1373, s. 301-303, 587, 710), Mağrib'de (Erdebili, 1373, s. 709), Altınorda başkenti Saray'da (Erdebili, 1373, s. 1115), Hindistan'da (Erdebili, 1373, s. 1126), Serandib (Sri Lanka)'de (Erdebili, 1373, s. 1119), Hitay (Çin) ve Maçın'de (Erdebili, 1373, s. 1121-1123) Şeyh Safi müritlerinin olduğu bilinmektedir. Ceyhun nehrinden Mısır Memlûklerinin hudutlarına, Hürmüz'den Derbend'e kadar İlhanlı Devleti'nin geniş sınırları içinde pek çok yerde Safevî müritlerine rastlanmaktaydı (Erdebili, 1373, s. 1117-1118).

Böylece Şeyh Safi'nin kurduğu tekke ve yürüttüğü propaganda sayesinde Erdebil, İslâm coğrafyasının ve tasavvuf âleminin önemli maneviyat merkezlerinden biri hâline geldi ve Dârü'l-İrşâd diye anılır oldu. Kendisi de Erdebil ocağının müritlerinden olan Azerbaycanlı şair Seyyid Kasım Envâr bir şiirinde Şeyh Safi'yi şu şekilde över:

“Onun ile oldu meşhur Erdebil,
Cemâinden buldu bir nur Erdebil” (Kummî, 1383, s. 11).

“Safvetü's-Safâ”da Şeyh Safi'nin Erdebil ahalisini zalim idarecilere karşı himaye ettiği, baskılara uğrayan zavallı insanlara tekkede sığınak verdiği, halkın sorunlarını çözmek için üst düzey devlet adamlarıyla görüşme yaptığı, haksız yere hapsedilen insanların serbest bırakılması için devlet makamlarından ricada bulunduğu ile ilgili çok sayıda hikâyeler aktarılmaktadır. Büyük bir içtimai ve manevi nüfuza sahip olan Şeyh Safi kendisinin temkinli davranışı, ılımlı ve uzlaştırıcı tavırlarıyla İlhanlı saltanatı, yerel feodaller ve halk arasında derin bir rağbete mazhar olmuştu. O, devlet yönetimiyle münakaşaya girmeksizin halkın problemlerini dile getirerek bu sorunların giderilmesine çalışıyordu. Şeyh Safi'nin bu tutumu onun kendi dilinden şöyle anlatılmaktadır: “Doğru yola gelmeleri

gerektiğini, zalimlere ılımlı ve temkinli bir şekilde söylüyoruz ve muhabbetin tatlılığını gördüklerinde zulmün acılığını terk etsinler diye onlara karşı müsamahakâr davranıyoruz” (Erdebîlî, 1373, s. 662). İlhanlı dönemi müelliflerinden Hamdullah Müstevfi Kazvinî'nin 730/1329-1330 tarihli açıklamaları da “Safvetü's-Safâ”daki bu bilgileri teyit etmektedir: “Şeyh Safiyeddin Erdebîlî hayattadır. Arif bir adamdır ve büyük bir kabul görmektedir. Şöyle ki Moğolların ona tam bir rağbeti vardır. O, bu kavmin (Moğolların) çoğunu halka eziyet etmekten alıkoyuyor ve bu, büyük bir iştir” (Kazvinî, 1364, s. 675).

Bu açıdan XIV. yüzyıl başlarında İlhanlı yönetimi ve devlet görevlileri tarafından Erdebil şehri üzerinde oluşturulan baskı oranının diğer bölgelere nazaran daha az olduğunu söyleyebiliriz. 1334 yılında Şeyh Safi vefat edince, irşat makamında onun yerini oğlu Şeyh Sadreddin Musa aldı. 1335 yılında Sultan Ebu Said Han'ın ölümü üzerine İlhanlı Devleti'ni saran anarşi ve huzursuzluk ortamı Erdebil Tekkesi'nin faaliyetlerini de olumsuz yönde etkiledi. Özellikle de Melik Eşref'in Azerbaycan'daki fiili iktidarı döneminde tekkeye karşı açıkça baskılar yapılmaya başladı. Bu baskılar sonucunda Şeyh Sadreddin Erdebil'i terk ederek Gilan'a sığınmak zorunda kaldı ve Altınorda hanı Canıbek tarafından Melik Eşref'in yenilgiye uğratılmasından sonra Erdebil'e dönmeyi başardı (Aydoğmuşoğlu, 2014, s. 56).

Celayirli hanedanının Azerbaycan'ı ele geçirmesiyle beraber Safevî ailesi de rahat nefes almaya başladı. Bu dönemde hem Erdebil şehrinde hem de şehir dışında Safeviyye Tekkesi'nin vakıflarının sayısı büyük bir artış gösterdi. Celayirli Devleti, Safeviyye tarikatının ekonomik anlamda güç kazanması için gereken ortamı oluşturdu ve onu himaye etti. 1392 yılında Şeyh Sadreddin'in ölümünü müteakip irşat postuna oturan oğlu Hoca Ali'nin şeyhliği döneminde (1392-1429) ise Safeviyye tarikatı ile Timurlu hanedanı arasında iyi ilişkiler tesis edilmiş oldu (Musalı, 2018, s. 31-33).

XIV. yüzyılda Erdebil, kendisinin sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda gelişimini büyük ölçüde Safeviyye Tekkesi'ne borçluydu. Bu tekke sayesinde bahse konu şehir, Toktamış ve Timur'un Azerbaycan üzerine seferleri sırasında zarar görmemiş, ayrıca feodaller arasındaki iç çekişmeler esnasında da herhangi büyük bir felaketle karşı karşıya kalmamıştır. Safeviyye tarikatının merkezi olması sebebiyle Erdebil şehri kısa bir süre içinde Türk-İslâm âleminin önemli dini merkezlerinden birine dönüşmüştür. Dönemin kaynakları Erdebil halkını başlıca olarak mütedeyyin insanlar olarak tanıtır. Hamdullah Müstevfi Kazvinî, Erdebil

şehrinden bahsederken; “Buranın sakinlerinin çoğu Şafii mezhebine amel ediyorlar ve Şeyh Safiyeddin Erdebili'nin müritleridirler” diye bir not düşmektedir (Kazvîni, 1983, s. 44). “Safvetü's-Safâ”da Şeyh Safi'nin mürşidi Şeyh Zâhid'in dilinden Erdebil'in manevi durumu ile ilgili aşağıdaki açıklamalara yer verilir:

Erdebil öylesine hoş bir yerdir ki onun tıyneti, saf itikat tıynetine karışmıştır. Oranın ahalisinin imanının sefası bidatin bulanıklığından, kötü havadisten ve muhtelif mezheplerin şaibelerinden uzak kalmış ve arınmış durumdadır. Çünkü orada Ehl-i sünnet ve cemaat dışında Râfıza, Mu'tezile, Kaderiyye, Müşebbihe, Mücessime, Muattıla ve bunlar gibi mezheplerin oluşturduğu hilaf ve ihtilaf yoktur ve olmayacaktır (Erdebili, 1373, s. 178).

1365-1370 yılları arasında telif edilmiş olan coğrafi bir risalede; Erdebil'de cami sayısının çok fazla olmasına dikkat çekilmekte ve buranın halkı genel olarak âbid ve dindar insanlar şeklinde nitelendirilmektedir (İnan, 2010, s. 59).

Fakat Erdebil'in başat dinî muhitinin monoton olmadığını söylemek durumundayız. Söz konusu dönemde şehirde Safeviyye Dergâhı'na bağlı sûfilerin yanı sıra şeriat ehlinin de olduğu bilinmektedir. Her ne kadar Şeyh Safi şeriat kurallarına bağlı olduğunu söylemiş ve sûfilere; “Her kim ayağını şeriat çerçevesinden kenara koyarsa, kendi ayağını kırmış olur” (Erdebili, 1373, s. 417) diye uyarılmış olsa da, onun tasavvufa dayalı fikir dünyası ile Erdebil'in resmî din adamlarının ideolojik bakışları arasında belirgin farklılıklar vardı ve bu çelişkiler bazen taraflar arasında gergin ortamların meydana gelmesine sebebiyet veriyordu. “Safvetü's-Safâ”da Şeyh Safi'nin Erdebil ulemasından Mevlana Nizameddin ve Mevlana Abdülaziz Merheştî, Erdebil şehrinin kadısı Mevlana Nâsireddin, Virançe köyünden olan Kadı Ebu Bekr, Cagatu nahiyesi ahalisinden Hanefi mezhepli Mevlana Hızır vd. gibi din adamlarıyla zaman zaman tartıştığı üzerine bilgiler aktarılıyor (Erdebili, 1373, s. 568-570, 572-574, 745, 747, 804, 852, 863, 865-866, 913, 939, 991). Mevlana Nâsireddin ile Şeyh Safi arasındaki münakaşalar daha derin iz bırakmış, hatta iki defa onların taraftarlarının da katılımıyla şehirde içtimai asayiş ihlal edecek bir biçimde kavga ve çarpışmaların vuku bulması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Lakin son anda bu iki dinî liderin teşebbüsüyle problemler müzakere edilerek çözülmüş ve istikrar geri gelmiştir (Erdebili, 1373, s. 883-884, 952). Şeyh Sadreddin'in döneminde de tarikat ve şeriat ehli arasındaki ilişkilerde belli bir kırgınlığın olduğu gözlemlenir. Şöyle ki adı geçen şeyhin oğlu Şihabeddin Mahmud medrese eğitimi görmüş ve netice itibarıyla şeriat yanlısı tavır takınarak tasavvufa mesafeli davranmıştı. Böyle olunca Şeyh Sadreddin onu ve evlatlarını

miras hakkından mahrum bırakmıştı. Şihabeddin Mahmud, Erdebil etrafındaki 18 tarlasını Şeyh Safi Türbesi'ne vakfetmişse de, bu vakıfların gelirlerinin sadece şeriat kurallarına daha fazla bağlı gördüğü, Kur'an hafızı olan ve Safeviyye Tekkesi'nin Dârü'l-Huffâz bölümünde çalışan görevliler arasında paylaşılması şartını öne sürmüştü (Ghereghlou, 2017, s. 818).

3. ERDEBİL'DE DÂRÜ'L-İRŞÂD TANIMIYLA ÇELİŞEN SOSYAL YAŞAM GERÇEKLERİ

Erdebil şehrinde dindarlık, baskın bir yaşam tarzı olmasına rağmen bu şehrin sosyal hayatının tek realitesi değildi. Zira kaynakları incelediğimizde Erdebil şehrinin günlük hayatında İslâmiyet'e aykırı birtakım eğilimlerin görüldüğünü ve şehrin dindar halkının bu gibi durumlardan rahatsızlık duyduğunu anlıyoruz. Şehrin dinî camiasının itiraz ettiği ve İslâmî yaşam kurallarıyla bağdaşmayan olguları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

a) Hırsızlık olayları

"Safvetü's-Safâ"daki bilgiler bu dönemde Erdebil'de hırsızlık olaylarının rahatsız edici bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. Şöyle ki Erdebil ulemasından Mevlana Nizameddin'le yaptığı bir sohbet sırasında Şeyh Safi'nin; "Bu şehirde fâsık, zalim, şarap içen, hırsız ve bunlar gibi diğer insanlar vardır" diye şikâyet ettiği bilinmektedir (Erdebîlî, 1373, s. 572-573). Şeyhin bu konuda tedirginliği için yeterince sebep vardı. Çünkü o yıllarda Erdebil'de hırsızlık olayları o kadar artmıştı ki hatta şehrin en kutsal ve dokunulmaz mekânı olan Safeviyye Tekkesi'nden bile defalarca hırsızlık yapılmış, buradan halı ve ayakkabı gibi eşyalar çalınmıştı (Erdebîlî, 1373, s. 805, 823-824, 831, 841, 857). Bir keresinde Şeyh Safi'nin kendi ayakkabılarını bile hırsızlar çalıp götürmüşlerdi (Erdebîlî, 1373, s. 946). Bunlarla birlikte Erdebil etrafında Şeyh Safi'ye mahsus tarlalardan tahılların çalındığı, şeyhin ve müritlerinin atlarının kaçırıldığı konusunda bilgilere rastlanmaktadır (Erdebîlî, 1373, s. 373-374, 615, 627, 801, 933).

b) Riba (faiz) işlemleri ve hile-i şeriyeye

Erdebil'in ticaret şehri olması sebebiyle burada revaç bulan mesleklerden biri de tefecilikti. "Safvetü's-Safâ"dan belli olduğu üzere Erdebil'de tefecilerin (ribâhor) sayısının artması Şeyh Safi'yi huzursuz eder ve o, meclislerde tefeciliği eleştiren konuşmalar yapardı. Tefecilere dinî kuralları hatırlatan Şeyh Safi; "Tefecilik büyük bir günahdır ve ağır bir azaba sebebiyet verecektir" diye uyarıda bulunur, onlara karşı mücadele verirdi. Şeyhin açıklamalarından belli olduğu kadarıyla Erdebil

tefecileri kendilerini haklı çıkarmaktan ötürü “şeri hile” denilen usulden yararlanıyorlardı. Şöyle ki onlar borç verdikleri şahıstan görünürde fazla para talep etmiyor, ancak borçluya herhangi bir ürünü gerçek fiyatından defalarca yüksek bir meblağ karşılığında satarak, verdikleri borcun faizini de söz konusu ürünün fiyatı üzerine eklerlerdi. Tefeciler borç verdiklerinde, bahsi geçen ürünün veresiye bir şekilde satılması konusunda borçlu ile aralarında bir senet de imzalıyorlardı. Bu amaçla bayi (satıcı) ve müşteri (alıcı) arasında şahitlerin ve kâtibin iştirakiyle yazılı bir anlaşma yapılır ve veresiye alınmış olan ürünün ücretinin hangi müddette ödeneceği üzerine mutabakata varılırdı. Söz konusu müddet bitince borçlu kişi, tefeciye hem borcunu ödüyor hem de bu borcun faizini (ribh), “satın almış olduğu” ürünün fiyatının yapay bir biçimde artırılması sonucunda tefeciye vermek zorunda kalıyordu. İlk bakışta sıradan bir alış veriş işlemi gibi gözükse de bu uygulama, aslında muhafazakâr İslâmî muhit içinde tefeciliğin gizli saklı tezahüründen başka bir şey değildi (Erdebîlî, 1373, s. 492-493).

Böylece İslâm şeriatının faizi yasaklamasına rağmen ekonomik hayatın gerekçeleri bu yasağı hükümsüz kılmış ve pratikte birtakım hukuki formüllere, şeri hilelere başvuru yapılmıştır. Bu minvalle bütün Ortaçağ boyunca Müslüman dünyasında para ticareti (faiz, ribâ) varlığını sürdürmüştü, bununla alakalı olarak bir nevi banka sözleşme ve hizmetlerine benzer bir şekilde havale senetleri ve sarraflık mesleği İslâm âleminin ekonomisinde büyük bir rol oynamıştır (Turan, 2014, s. 70-71).

Şeri hile yöntemi sadece ürün satışı üzerinden değil, kira sözleşmeleri aracılığıyla da gerçekleştiriliyordu. Erdebil tefecilerinin faaliyetleriyle ilgili bazı senetler zamanımıza kadar ulaşmıştır. 646 yılının Safer ayına (26.05-23.06.1248) ait bir borç senedine (karznâme) göre Ebu Bekr b. Ebü'l-Kerem b. Hüseyin adlı şahıs, Erdebil'de saraçlık mesleğiyle uğraşan Cemaleddin Muhammed b. Ali b. Hacı Baba'dan on yıllık bir süre için 20 dinar borç almış ve bunun karşılığında Kelhuran köyündeki arazisini rehine koymuştu. Borç veren şahıs ise bu araziyi kira sözleşmesi ile yeniden borçluya vermiş ve yıllık kira hakkını da 5 dinar olarak belirlemişti. Böylece borçlu, rehine koymuş olduğu arazisinden yararlanması karşılığında on yıllık bir süre zarfında 50 dinar para ödemek zorunda kalmıştı. Nihayetinde şeri hile usulüne göre borç şeklinde verilmiş olan 20 dinarın yıllık faizi, fiilî olarak 5 dinar teşkil etmiş, yani genel meblağın %25'ini oluşturmuştu. Bu sözleşme gereği borçlu taraf, on yıl içinde almış olduğu borçtan 2,5 kat fazla bir meblağ ödemeye mecbur bırakılmıştı (Gronke, 1982, s. 449-460).

c) Kumarhaneler

1330'lu yılların ikinci yarısında Erdebil'de devlete vergi ödeyen kumarhanelerin olduğuna ve Şeyh Sadreddin'in bu mekânları kapatmak için girişimde bulunduğu dair malumata rastlıyoruz (Erdebîlî, 1373, s. 1055).

d) Şarap üretimi ve tüketimi

İslâmiyet'in şarabı kesin bir dille yasaklamasına rağmen şeriat asırlar boyunca Müslüman dünyasında şarap üretimini ve tüketimini ortadan kaldıramamıştır (Matthee, 2014, s. 137-163). Moğol istilalarının neticelerinden birisi de Müslüman toplum arasında İslâm ahlakı ile tezat teşkil eden bazı unsurların sosyal yaşam içinde artış göstermesi ile ilgili olmuştur. Bu bağlamda şarapçılık ve şarap tüketiminin de önceki dönemlere nazaran yükselişe geçtiği görülmüştür.

XIII. yüzyıl sonlarında ve XIV. yüzyıl başlarında Erdebil şehrinin "aşağı kapılarından" birisi Derb-i Fukkâiyân (Biracılar Kapısı) diye isimlendirilmekteydi (Erdebîlî, 1373, s. 642). Muhtemelen bu isimlendirme, şehrin söz konusu semtinde fukkâ üretiminin yaygın olmasıyla alakalıydı. Fukkâ; arpa ve kuş üzümünden yapılan ve küplerde muhafaza edilen bir bira türüdür ve sarhoş edici bir özelliğe sahiptir. Safeviyye tarikatının merkezi olmasına karşın Erdebil'de ve oraya yakın olan Halhal ve Germrud gibi bazı bölgelerde şarap içilmesine ilişkin "Safvetü's-Safâ"da çok sayıda hikâyelere rastlıyoruz. Bu bilgiler gerek şehir sakinleri gerek şehir etrafındaki köylerin yerleşik halkı ve gerekse de bilhassa konargöçer aşiretler arasında şarap tüketiminin mevcut olduğunu göstermektedir. Hatta Şeyh Safi'nin bazı müritleri arasında bile mürşidin iradesine aykırı olarak şarap içilmesi olaylarıyla karşılaşılıyor (Erdebîlî, 1373, s. 368, 379, 384, 409-412, 572-573, 730, 853). Meşhur şair Arif Erdebîlî, kendisinin "Ferhadnâme" adlı mesnevisinde bir bahçede humlar (küpler) dolusu şarabın muhafaza edildiği "hoş bir humistan"dan bahsediyor ve orayı "dostlarla eğlenmek için güzel bir mekân" diye nitelendiriyor (Ördébili, 2007, s. 80-81). Erdebilli şairin adı geçen eserinde şarap içilmesini tasvir eden diğer mısralara da rastlıyoruz:

"Şâd meclis kurdular yine her yanda,
Açtılar humları tez humistanda.
Meyden billur camlar gün gibi elvan,
Aksinden Câm-ı Cem olmuş dür saçan.
Cam güz rengi gibi kızıl ve sarı,
Güle döndürmüştür o yanakları.
Bostanda can-başla dolanırdı cam,

Haslar meclisine yetirirdi kâm” (Ərdəbili, 2007, s. 106).

Daha Şeyh Safi zamanından itibaren Safeviyyə tarikatı Erdebil’de şarap üretilen, tüketilen ve satılan mekânların kapatılması istikametinde ciddi çabalar sarf etse de, bu gibi istekler hâkimiyet makamlarınca direnişle karşılaşmıştı (Sohrweide, 1965, s. 113). Şeyh Sadreddin’in irşat döneminin başlarında Erdebil’de devlete vergi ödeyen humarhanelerin (meyhanelerin) olduğu bellidir. Adı geçen şeyh, bunları kapatmak için şehir hâkimine müracaatta bulunmuşsa da, olumlu bir sonuca ulaşamamıştı (Erdebili, 1373, s. 1055). Bu durumun sonraki on yıllar boyunca da sürdüğü anlaşılmaktadır. Celayirli Devleti’nin Azerbaycan’ı ele geçirdiği ilk yıllarda Erdebil şehrinde şarap tüketimi toplumsal düzeni tehdit edecek boyutlara ulaşmış ve sarhoşlar sokak ve pazarlarda insanları rahatsız etmeye başlamışlardı. Erdebilli din adamlarının Celayirli sultanı Şeyh Üveys’e müracaatı üzerine hükümdar, o zamana kadar şarapçılık müesseselerinden alınan tamga-yı şarap vergisinin defterlerden silinmesini, şarap üretici ve satıcılarının ise suçlu bulunarak cezalandırılmasını emretmişti (Nahçivânî, 1976, s. 289-291). Fakat bir sonraki fermanla bu yasakların sadece şehir içini kapsadığı ve şehir dışında şarap satmanın bir işkâli olmadığı ifade edilmişti (Râvendî, 1383, s. 480).

Bu fermanların kâğıt üzerinde kaldığı ve fiili olarak uygulanmadığı görülmektedir. Zira Şeyh Üveys’in oğlu olan Erdebil hâkimi Şehzade Ahmed 20 Zilkade 773 / 24 Mayıs 1372 tarihinde vermiş olduğu bir fermanla yeniden Erdebil’de “şarap illetine” karşı mücadele verilmesi gerektiğinin altını çizmişti (Masse, 1938, s. 466). Bu olayların ardından devlet katından müdahalelerle bu işin çözülemeyeceğini anlayan Safeviyyə Tekkesi farklı yöntemler kullanarak şarap üretimi ve tüketimine karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bu yıllarda tarikat, geleneksel olarak şarabı meneden propaganda ile yetinmemiş, Erdebil’de şarapçılığın alanını daraltacak icraatlarda bulunmuştur. Bunlardan birisi şarap dükkânlarının satın alınarak farklı amaçlarla kullanılması olmuştur. Örneğin bu çerçevede 778 yılının Safer ayının 21’inde (10.07.1376) Şeyh Sadreddin kendi vekili Nizameddin Abdümelik b. Zeyneddin Ali aracılığıyla Ahmedşah b. Emire Fukkâi’den Erdebil’in Kasaplar pazarında bulunan bir fukkâ dükkânını satın almıştı (Şirâzî, 1390, s. 113).

XIV. yüzyıl ortalarında Erdebil şehrinin sosyal yaşam gerçeklerinden birini oluşturan ve gerek Safeviyyə Tekkesi’ni gerekse de şehrin muhafazakâr nüfusunu uzun süre uğraştıran meseleler arasında fuhuş olaylarının varlığı da dikkat

çekmektedir. Makalenin ilerleyen bölümünde bahse konu dönemde Erdebil şehrindeki fuhuş problemini ayrıntılı bir şekilde ele almış olacağız.

4. XIV. YÜZYIL ORTALARINDA ERDEBİL ŞEHRİNDE FUHUŞ VE MÜSLÜMAN TOPLUMUN TEPKİLERİ

Fuhuş, diğer insanların cinsel ihtiyaçlarını tatmin etmek için bir insanın kendi bedenini para veya diğer sosyal egemenlik araçları karşılığında satması şeklinde değerlendirilen, toplumsal ahlak kurallarına aykırı olmasına rağmen uygarlık tarihi boyunca varlığını sürdüren bir davranış biçimidir. Dünya tarihinde klasik ticari seks hizmetlerinin başlıca üç türünün var olduğu kabul edilmektedir (Engels, 1990, s. 71-72; Tümer, 1996, s. 209-211):

- Bazı çok tanrılı dinlerde, buldukları tapınakların yararına çalışan rahibe ve dansözlerin “kutsal” fuhuşu;
- Kendi sahiplerinin çıkarları doğrultusunda kölelerin zorunlu fuhuşa tâbi tutulması;
- Özgür fahişelerin profesyonel fuhuşu.

Doğu ülkelerinin Eskiçağ tarihinde her üç fuhuş türünün varlığı tespit edilebilmektedir. Fakat İslâmî toplumlar arasında fuhuşun sadece son iki şekli mevcuttur. Şeriatın bu konuda yasaklayıcı kurallarına rağmen İslâmiyet’in ilk zamanlarından itibaren fuhuş faaliyetlerinin yasa dışı bir şekilde yürütüldüğü görüldü. Emevîler ve Abbasîler zamanında yönetici sınıflar arasında gözlemlenen yozlaşma süreci de gayriahlaki yaşam biçimleri için uygun ortamı oluşturdu. Miladi 949 yılından itibaren Fars ve Huzistan’da, 978 yılından başlayarak aynı zamanda Irak’ta hüküm sürmüş olan Büveyhoğulları hükümdarı Adudüddевle (ö. 983) İslâm âleminde ilk kez fuhuşa resmî bir statü verdi. O, bu mesleği icra eden kadınları vergiye bağladı ve Bağdat’ta Dârü’l-Kahbe adlı genelev tesis etti. Hollandalı müsteşrik Willem Floor’a göre bu kararın arkasında yatan başlıca iki sebep, gelirleri artırmaktan ve bekâr askerlerin şehvet duygularının halka zarar vermesini önlemekten ibaretti (Floor, 2010, s. 163). Büveyhoğullarının ardınca Fâtımîler de fuhuşu yasallaştırdılar ve genelevlerden vergi toplamaya başladılar (Bozkurt, 1996, s. 213).

W. Floor’un tespitlerine göre, bu dönemde İslâm âlemindeki fahişelerin büyük bir bölümünü köle kadınlar, az bir kısmını ise özgür kadınlar oluşturmaktaydı. Bu kadınlar kendi müşterilerinin sadece cinsel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmıyor, aynı zamanda şakalaşmak, müzik çalmak ve şarkılar söylemek vasıtasıyla onları

eğlendirmeye çalışıyorlardı. Adı geçen Hollandalı müsteşrik, bu becerilerinden dolayı fahişelerin ücretlerinin de farklı olduğunu, ut çalabilen ve güzel sesi olan kadınların gündüzleri 2 dinar, geceleri ise 1 dinar karşılığında müşteri ile buluştuklarını saptamıştır. Esir edilmiş olan kadınlar da genelevlere satılmaktaydı. Selçuklular döneminde de İran'da kavvâdhâne, azebhâne veya nihânhâne diye isimlendirilen genelevlerin var olduğu konusunda bazı bilgiler mevcuttur (Floor, 2010, s. 164-168; Râvendî, 1383, s. 747).

Moğol saldırıları sırasında yaşanan ekonomik ve manevi çöküş ve çok sayıda kadının esir olarak alınması sonucunda fuhuşta bir artışın gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde eşlerini savaşlarda kaybetmiş olan bazı kadınlar yoksulluk ve sefalet içinde yaşam çilesi çekerken çareyi fuhuşta buluyor veya ileri gelenler esir kadınları müşterilere satarak onları fuhuşa zorluyorlardı (Yılmaz, 2002, s. 252). İlhanlı devrinde fuhuş gayrimeşru ve gizli bir meslek olarak değil, devletin mevcut yasaları çerçevesinde şekillenen, yerel hâkimiyet organlarınca himaye edilen ve hazineye vergi ödeyen organize bir hizmet sektörü olarak karşımıza çıkar. Müslüman bir hükümdar olan Gazan Han'ın iktidarı yıllarında (1295-1304) fuhşun kısıtlanması için bazı adımlar atıldı; örneğin, dinî yapıtların etrafında fahişelerin faaliyeti yasaklandı, yeni genelevlerin açılması engellendi, fuhuş yapmak istemeyen cariyelerin bu işe zorlanamayacağı ve genelevlerde kendi rızasının aksine olarak çalışmaya zorlanan köle kadınların devlet hesabına satın alınarak oradan çıkarılacağı karara bağlanmış oldu (Râvendî, 1383, s. 471-472,480). Ancak bahsi geçen önlemler fuhuş ortadan kaldırmaya yetmedi ve nüfuzlu makamların bu tür faaliyetlerde eli olması sebebiyle, bu doğrultuda alınmış olan kararlar da tam anlamıyla uygulanmadı (Beyânî, 2015, s. 109-110). Neticede İlhanlı Devleti topraklarında, özellikle de Bağdat, Tebriz, Sultaniye, Şiraz, Kirman ve Harizm gibi önemli merkezlerde genelevler açık bir şekilde faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler. Bunlardan hazineye her gün birkaç tümen vergi dâhil oluyordu (Floor, 2010, s. 170-171).

XIV. yüzyıl ortalarında İlhanlı Devleti'ne bağlı diğer önemli kentler gibi Erdebil'de de fuhşun var olduğunu görüyoruz. Kanaatimizce Erdebil'in kervan yolları üzerinde mühim bir kavşak noktası olması, askerî birliklerin ve feodallere ait kalabalık maiyetlerin yaylak ve kışlak bölgelerine yakın bir yerde bulunması, burada ücretli seks hizmetlerine talebin oluşmasında belirleyici rol oynamıştı. İlhanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Erdebil'de de fahişelerin büyük çoğunluğu köle kadınlardan müteşekkildi. Köle kadınların bir kısmı savaşlar

sırasında ele geçiriliyor, diğer bir kısmı köle pazarlarından satın alınıyor, başka bir kısmı ise vergiyi ödeyemeyen şahısların kendilerinin ve aile üyelerinin özgürlükten mahrum bırakılması sonucunda köleleştiriliyorlardı. Bu dönemde Erdebil bölgesine Gürcistan'dan da köle kadınlar getiriliyordu (Erdebili, 1373, s. 750). Şeyh Safi önderliğinde Safeviyye Tekkesi'nin köleliğe son verme girişimleri ise kısmî başarılarla rağmen tam olarak olumlu bir neticeye ulaşamıyordu (Erdebili, 1373, s. 666, 807).

XIV. yüzyıl ortalarında Erdebil'in en önemli fuhuş mekânı Beytü'l-Fevâhiş idi. "Safvetü's-Safâ"dan belli olduğu üzere bu kurumun faaliyeti şehrin dinî-muhafazakâr çevrelerince son derece menfî karşılanmasına rağmen yerel hâkimiyet organları şehir divanına ek gelirler sağlayan söz konusu müessesenin kapatılması konusunda dindarların taleplerine itina göstermiyorlardı. Bu hoşnutsuzlukla ilgili olarak ortamın gerginleşmesi neticesinde Erdebil'in din adamlarından olan Mevlana Abdülaziz Merheşti'nin fetvası ve önderliğiyle bir grup dindar Beytü'l-Fevâhiş'e saldırıda bulundu ve orada tahribat yapmış oldu. Şehir idaresinin bu kargaşaya karşı tepkisi gecikmedi. İlk başta Mevlana Abdülaziz'in şahsına karşı hiçbir uygulamada bulunulmasa da, vakada yer alan dindarların çoğu Erdebil şahnesi olan Hüseyin'in emri üzerine kısa müddet içinde teşhis edilmek suretiyle hapse atıldılar ve işkenceye maruz kaldılar. Yakın taraftarlarının zindana tıkıldığını ve etrafındaki halkanın daraldığını gören, sıranın kendisine geleceğinden endişelenen Mevlana Abdülaziz, hiç de sıcak ilişki içinde bulunmadığı Şeyh Safi'den yardım dilemekten başka bir çare bulamadı. İlhanlı yönetimiyle iyi münasebetlere sahip olan Şeyh Safi'nin buna rağmen genelevi kapatmaya gücü yetmedi. Fakat o, şehir yönetimiyle yaptığı müzakerelerden sonra, bu kargaşa sebebiyle hapsedilmiş olan şahısların hepsinin serbest bırakılmasını ve bu konuda soruşturmaya son verilmesini sağladı (Erdebili, 1373, s. 748).

Mevlana Abdülaziz gibi din adamları fuhşa karşı radikal mücadele yöntemlerinden yana oldukları hâlde Şeyh Safi itidalini kaybetmiyor ve vaazlar edip öğütler vermek suretiyle insanları bu gibi günahlara bulaşmaktan sakındırmaya çalışıyordu. "Safvetü's-Safâ"da yer alan hikâyelerin birinde Sultan Ebu Said zamanında İlhanlı Devleti'nin baş kadısı olan Şemseddin Mübarekşah'ın Erdebil'e seferi sırasında vuku bulan bir olay nakledilmektedir. Bu anlatıya göre baş kadı hamama gittikten sonra beraberindeki kız görünümlü süslü püslü tüysüz oğlanlarla birlikte Safeviyye Tekkesi'ni ziyarete gelince, Şeyh Safi son derece sinirlenmiş ve baş kadıya aşağıdaki şekilde sitem ederek uyarılarda bulunmuştu:

Her bir kadını şehvet sahiplerine cilveli bir şekilde göstermek için iki div (şeytan) müvekkil olduğu hâlde, her bir emredi (tüysüz oğlanı) şehvet ehline cilveli bir şekilde göstermek üzere on sekiz div (şeytan) müvekkildir... Eğer şehvetperest birisi kendi dudağını ona [nâmahrem bir kadına] sürerse veya bir oğlanın dudağından öperse, Hak Teâlâ ceza gününde ateşli bir makasla onun dudağının kesilmesini emreder. Sonra [onun dudağı] yeniden çıkar, yine kesilir ve bu azap Allah'ın dilediği kadar sürer. Eğer Allah korusun, "Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz."³ [ayetinde işaret edildiği gibi] bir kimse onlara (oğlanlara) karşı haddi aşacak çirkin bir davranışta bulunursa, kıyamet gününde Hak Teâlâ'nın emri üzerine cehennemdeki ateşli köpeklerden olan bir köpek ona musallat olur ve bu köpek başını onun içine sokarak iç organlarını arka deliğinden çekip çıkarır ve parçalar. Sonra [iç organları] iyileşir ve o köpek yine dışarı çeker. Ondan öylesine kötü bir koku gelir ki cehennem ehli bundan Hak Teâlâ'ya sığınır ve o, Allah'ın dilediği kadar bu azap içinde kalır (Erdebîlî, 1373, s. 569).

Bu anlatıdan belli olduğu üzere İlhanlı Devleti'nin ileri gelenleri arasında oğlancılık temayüllerine sahip olan bazı kimseler de vardı ve bu gibi olayların Erdebil şehrinde de vuku bulduğu görülmüştür. Yine aynı hikâyede üst düzey devlet adamının, hizmetinde bulunan tüysüz oğlanlarla beraber Erdebil'deki bir hamamda eğlendiği ima edilmiştir. Böylece "Safvetü's-Safâ"da kadın fuhşu ile beraber erkek fuhşunun da bir örneğine rastladığımızı söyleyebiliriz. Lakin oğlancılıkla ilgili tek bir örneğin sunulması ve bunun İlhanlı saltanat merkezinden geçici olarak Erdebil'e gelmiş olan bir devlet adamı tarafından gerçekleştirilmesi, Erdebil şehrinde bu gibi vakaların yaygın olmadığını göstermektedir.

Nihayetinde Mevlana Abdülaziz'in ve Şeyh Safi'nin çabalarına rağmen Erdebil'deki Beytü'l-Fevâhiş'in faaliyeti son bulmadı ve şehir yönetimi bu mekâna destek vermeyi sürdürdü. 1336-1338 yılları arasında Celayirli Şeyh Hasan tarafından Erdebil'i yöneten Emire Külâhdüz Erdebilî'nin zamanında şehir hâkimiyeti ile dindarlar arasında münasebetler daha da gerginleşti. Bu yıllarda Şeyh Sadreddin ve onun müritleri tarafından şehir halkı arasında nehy-i münker (insanları dinin haram kıldığı işlerden sakındırmak) ve emr-i ma'rûf (insanları sevap işler yapmaya teşvik etmek) istikametinde yürütülen propaganda faaliyetleri şehir

³ Kur'an-ı Kerim, A'râf sûresi, 81. âyet.

yönetimini rahatsız etmekteydi. Özellikle de Safeviyye Dergâhı'nın, halkı şarap içmek, kumar oynamak ve fahişelerin hizmetlerinden yararlanmak gibi davranışlardan vaz geçirme yolunda ciddi çabalar sarf etmesi Erdebil hâkiminin öfkesini uyandırmaktaydı. Zira İlhanlı Devleti'nin çöküşünün hızlanmaya başladığı bir zamanda humarhaneler (meyhaneler), kumarhaneler ve fuhuş mekânları şehir divanı için vaz geçilmesi mümkün olmayan gelir kaynaklarını teşkil etmekteydiler. Emîre Külâhdûz Erdebili'nin yönetim döneminin sonlarına doğru Safeviyye Tekkesi ile şehir divanı arasındaki bu münakaşa zirve noktasına ulaştı. Şehir hâkimi 1338 yılında askerî toplanış sebebiyle Celayirli Şeyh Hasan'ın ordusuna yollanmadan önce bu konuda çok sert bir açıklama yaparak büyük bir katiyet sergiledi. Bu açıklamasında o; "Ben şimdi orduya gidiyorum. Geri döndüğümde ise mübarek zaviyenin (Safeviyye Tekkesi'nin) yanında fahişeleri oturtacak ve bir humarhane (meyhane) açacağım. Sûfilerin de eline tambur vereceğim ki çalıp oynasınlar" diyerek Şeyh Sadreddin'e âdeta meydan okumuş oldu. Fakat Emîre Külâhdûz bu vaadini gerçekleştirmedi. Zira aynı yıl içinde Şeyh Hasan Calayiri'nin ordusu Şeyh Hasan Çobani'ye karşı savaşta yenilgiye uğradı ve Emîre Külâhdûz da kendi efendisiyle birlikte Bağdat'a kaçmak mecburiyetinde kaldı. Böylece Bağdat'ta vefat eden Emîre Külâhdûz bir daha Erdebil'e dönemedi ve beyan etmiş olduğu planları hayata geçirmeye fırsat bulamadı (Erdebili, 1373, s. 1055).

Fakat Erdebil şehrinde tarikat ehli ve muhafazakâr cemaat ile fahişeler ve onların hamileri arasında münakaşa bununla son bulmadı. 1340'lı ve 1350'li yıllarda, Çobanilerin Azerbaycan'daki iktidarı sırasında da Erdebil'de fuhuş sektörü yasal bir şekilde kendi varlığını sürdürdü. Bu dönemde Erdebil'de fuhuş faaliyetleri sadece Beytü'l-Fevâhiş ile sınırlı kalmayıp, köle kadınlara sahip bazı şahıslarca farklı mekânlarda da organize edilmekteydi. Artık sahiplerine para kazandırmaya zorlanan fahişeler kapalı mekânlarda müşteri beklemekle yetinmeyerek şehrin sokak ve caddelerinde müşteri avına çıkıyorlardı. "Destûrü'l-Kâtib fi Ta'yîni'l-Merâtib" adlı münşeât mecmuasında yer alan bir belgeye göre durum o kadar vahimdi ki Erdebil şehrinin meşâyih ve ulemadan oluşan bir grup sakini Celayirli sultanına giderek bu rezalete son verilmesini istemişlerdi. Bu girişimde bulunan din adamlarının isimleri açıklanmasa da, bunların arasında Erdebil'in en önemli dinî lideri sayılan Şeyh Sadreddin'in de olduğunu tahmin ediyoruz. Bu müracaat üzerine Celayirli sultanı Şeyh Üveys, dinî bir merkez olan Erdebil şehrinde Gazan Han takviminin (Takvim-i Hânî) 59. yılının başlangıcından (1361 yılının Mart ayından) itibaren fuhuş ve şarap üretimi ve ticaretini yasaklayan bir ferman

vermişti. Fermanın Farsça yazılmış olan tam metnini Türkçeye tercüme ederek, makalemiz çerçevesinde okuyucularla paylaşmayı uygun bulduk:

Erdebil'in emîrleri, hâkimleri, seyyidleri, kadıları, mutasarrıfları ve bitikçileri şunu bilsinler ki bu zamanlarda şeyhlerden, dindarlardan ve gönül ehlinde ibaret bir grup şahıs [huzurumuza] gelmiş, duacı olduklarını ve devletimizi sevdiklerini belirttikten sonra aşağıdakileri arz etmişlerdir: Bundan önce fahişelerin ve münkirlerin sokaklarda oturması ve böylece yolla giden dindarların bakışlarını kendilerine doğru çekmeleri gibi bir âdet yoktu. Lakin hâlihazırda fahişe cariyelere sahip olan bir grup şahıs onları geleneğe aykırı olarak yollarda oturtuyor, dindarların, inanç ve takva sahiplerinin bakışı da bu haram işlerle uğraşanlara ve münkirlere yönelmiş oluyor. Bu ise şeriata göre reva değildir. Bir başka grup da şarap içip sarhoş olarak pazarlarda halka saldırıyor ve dürüst insanlara eziyet ediyorlar.

Onlar (başvuru sahipleri) rica ettiler ki eğer bu münkirler ortalıktan toplanır ve bu işten gelen gelirler vergi listesinden çıkarılırsa, duacı olma ve devleti sevme (sadakat gösterme) yolunda daha fazla çaba sarf edeceklerdir. Onların ricasının yerine getirilmesi İslâm dininin revnak bulmasına ve kuvvetlenmesine sebep olacağı ve onun (fuhşun) yasaklanması divan malı bakımından büyük bir fark oluşturmayacağı için umumi meblağı 10 bin dinar teşkil eden ve o yerin (Erdebil'in) fahişelerinden gelen gelir ile hakku'l-bimânçe'yi (rezalet vergisi) ve tamga-yı şarab'ı (şarap vergisi) içeren vergileri tamamen ortadan kaldırdık ve listeden sildik.

İşbu hüküm şundan ötürü verildi ki Han takviminin 59. yılının başlangıcından itibaren sonraki aylarda ve yıllarda gerek fahişeler olsun gerekse de şarap ve sarhoş edici özelliğe sahip şeyler olsun, bunların hepsi ortalıktan kaldırılıyor ve bunlardan gelen gelirler de vergi listesinden siliniyor. Oranın (Erdebil'in) mutasarrıfları ve bitikçileri bugünden başlayarak fuhuştan gelen gelirleri, hakku'l-bimânçe'yi ve tamga-yı şarab'ı hiçbir kimseden talep etmesinler ve bu konuda kâğıda kalem vurmasınlar (kayıt yapmasınlar). Eğer bugünden itibaren fahişeleri yollarda görseler veya bir kimsenin şarap ürettiğini bilseler, o zaman fahişe kadınları ciddi bir şekilde sorguya çeksinler ve onlara karşı suç işlemiş kimseler gibi davransınlar, şarap üreteni ve satanı ise günahkâr bilerek, divan yararına onun malına el koysunlar.

Her kim bu hükmün aksine davranırsa, ciddi bir kınamaya maruz kalacak, kesin bir ceza alacak, Allah Teâlâ'nın, meleklerin ve peygamberlerin – onlara selam olsun – lanetine ve gazabına uğrayacak ki hakikatin ne olduğunu bilsin (Nahçıvani, 1976, s. 289-291).

Fermandan anlaşıldığı üzere XIV. yüzyıl ortalarında Erdebil şehrinden alınan fuhuş ve şarap vergisinin toplam yıllık miktarı 10 bin dinardı. İlhanlı Devleti'nin finans memurlarından olan Hamdullah Müstevfi Kazvini'nin 1340'da tamamladığı "Nüzhetü'l-Kulûb" adlı coğrafi eserde vergi defterlerinden yola çıkılarak Erdebil nahiyesinin toplam vergisinin 85 bin dinar teşkil ettiği kaydedilmiştir (Kazvîni, 1983, s. 44). Doğal âfetler, veba salgını, iç siyasi karışıklıklar, Melik Eşref'in baskıcı yönetimi ve Altınorda müdahalesi göz önünde bulundurulursa, "Nüzhetü'l-Kulûb"un kaleme alınmasıyla yukarıda bahsi geçen fermanın verilmesi arasında geçen yaklaşık 20 yıllık süre zarfında Erdebil'in vergi miktarında önemli bir artışın gerçekleşeceği ihtimali çok düşüktür. Eğer 1340'taki vergi meblağı 1360'ların başlarında da muhafaza edilmiş ise o zaman Erdebil şehrinden alınan fuhuş ve şarap vergisinin Erdebil nahiyesinden toplanan umumi verginin yaklaşık %12'sini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Elbette ki Erdebil'den gelen bu 10 bin dinarlık meblağ şehir divanı için çok önemli bir oran oluşturmasına rağmen Celayirli hazinesi açısından ciddi bir rakam değildi. Fakat bu pratiğin bütün ülkede uygulanması sadece yerel divanları değil, devlet hazinesini de maddi açıdan zor durumda bırakacaktı. Bu nedenle Celayirli sultanının sonraki iki fermanında durumu düzeltmeye ve yasağı hafifletmeye çalıştığı görülmektedir. Bahse konu iki fermanın ilki Erdebil şehrinden 85 km güneybatı istikametinde bulunan Serah/Serat (Serav/Serab) şehrindeki fuhuş ve şarap satışı olaylarıyla ilgili olup, bu sektörlerin faaliyetlerinin şehir merkezinden şehre dışına çıkarılmasını hükmetmiş oluyor:

Biliniz ki bu vakitte bize arz edildiği üzere büyük şeyh Selahaddin Musa'nın – Allah onun bereketini devamlı kılsın – zaviyesi civarında bir grup şahıs şarap satmak ve fahişeleri yollarda ve hanlarda oturtmakla uğraşiyor, söz konusu zaviyeye gelen zâhid ve âbidlerin bakışları onlara yöneliyor ve onların (dindarların) güzel manevi hâli kötüye gidiyor.

İşbu hüküm şu sebepten ötürü verildi ki Serah (Serab) hâkimleri ve mutasarrıfları bu tarihten itibaren şeriatça yasaklanmış (nehiy edilmiş) olan şarap satmak, fahişeleri ve kahpeleri [pazarlamak

amacıyla bir yerlere] oturtmak gibi işleri yapan kişiler şehir dışında belirlenmiş bir yere çıkarılınsınlar ki o taife (topluluk) ile işi olan insanlar oraya gitsinler ve şehirdeki zâhidler ile âbidlerin gözü gelişi gidiş sırasında münkirlere ve haramlara takılmamış olsun. Eğer hâkimler bu hükmün kendilerine ulaşmasından itibaren on gün müddetinde söz konusu topluluğu şehirden dışarıya göndermezlerse, bunun hesabını gerektiği gibi vereceklerdir, ta ki hakikatin ne olduğunu bilsinler (Nahçıvanî, 1976, s. 291-292).

İkinci ferman ise günümüz otomobil yoluyla Erdebil şehrinden 163 km kuzeybatı istikametinde bulunan Eher kasabasına ilişkin olup, maddi sıkıntılar içinde bulunduğu için fuhuş yapmaya mecbur kalan Müslüman kadınlara sahip çıkılması gerektiğini karara bağlamaktadır:

Eher'in hâkimleri, kadıları ve mutasarrıfları bilsinler ki bu vakitte bize arz edildiği üzere bir grup Müslüman kadınlar çaresiz bir durumda kaldıkları için şeriatça yasaklanmış (nehiy edilmiş) olan işlere bulaşmışlardır ve fahişe ve kahpelerin mekânlarına yerleşerek şeriata aykırı işlerle uğraşmaktadırlar. Bu, gayet kabul edilemez ve ikrah doğuran bir durumdur. Bu sebepten işbu hüküm verildi ki hâkimler ve kadılar bahse konu kadınların ahvalini iyice araştırıp tahkik etsinler, eğer [bu kadınlar] Müslüman olup da çaresizlik ve mecburiyet yüzünden kötü davranışlarda bulunuyorlarsa, onları bu hâllerinden menederek kocaya versinler ve eğer bazılarının azıcık kılık kıyafete ihtiyacı olursa, bunları divan malından tedarik yaparak kendilerine teslim etsinler. Mutasarrıflar [bu görevi] muhasebe vaktinde icra etsinler. Eğer [o kadınlar] bu işten vaz geçmezlerse, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) buyruğu doğrultusunda şeri hükmün yerine getirilmesini gerekli bulsunlar ki onların fesadı diğer Müslüman kadınlara sirayet etmesin. Buna karşı gelenlerden etkili bir şekilde hesap sorulacaktır ki hakikatin ne olduğunu bilsinler (Nahçıvanî, 1976, s. 292-293).

Son iki hüküm doğrudan Erdebil şehriyle bağlantılı olmasa da, Celayiri sultanı Şeyh Üveys'in fuhuşa yönelik politika ve önlemlerinin değerlendirilmesi açısından son derece önem arz etmektedirler. Bu belgelerden anlaşılacağı üzere Celayirli hükümdarı kendi idaresi altındaki memleketlerde fuhuşu tamamen ortadan kaldırmaya çalışmamış, ancak bu sektörü sınırlamak için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler çerçevesinde şehir merkezlerinde değil, şehirden kenarda özel olarak tahsis edilmiş olan mekânlarda fuhuş yapılabilecek ve ayrıca gerekirse hazineden

de desteklenmek suretiyle Müslüman kadınların maddi imkânsızlık sebebiyle fuhuş yapmasının önüne geçilecekti. Biz, bu fermanları Şeyh Üveys'in fuhşa yönelik genel tutumu olarak ele alıyor ve bunların sadece Serab ve Eher ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Erdebil ve diğer şehirler için de geçerli olduğunu düşünüyoruz. Böylece Erdebil şehrinde fuhşun engellenmesi kararı çıkmışsa da, sonraki fermanlara göre şehir dışında ve özellikle de gayrimüslim kadınların fuhuş yapması uygun görülmiştir. Böylece hem dindar halkın itirazları kendi karşılığını bulmuş hem de devlet hazinesi fuhuş sektöründen gelen vergilerden tamamen mahrum bırakılmamıştır.

Lakin sonraki gelişmeler ışığında bu hükümlerin bile tam anlamda yerine getirilmediğini görüyoruz. Şöyle ki Şeyh Üveys'in Erdebil şehrinde fuhuş ve şarabı yasaklayan hükmünden on küsur sene sonra (20 Zilkade 773 / 24 Mayıs 1372 tarihinde) onun oğlu olan ve soyurgal hukuku ile Erdebil tümeninin sahibi makamında bulunan Şehzade Ahmed yine bir ferman vererek, Erdebil'de "fuhuş ve şarap illetine" bulaşmamaları konusunda oranın hâkimlerini, naiplerini, mutasarrıflarını ve bitikçilerini uyarmak mecburiyetinde kalmıştı (Masse, 1938, s. 466). Şehzade Ahmed'in bu fermanından yaklaşık yüz yıl sonra Akkoyunlu Uzun Hasan (Floor, 2010, s. 175-176), 939 / 1532-1533 yılında ise Safevî şahı I. Tahmasp fuhşa karşı önlemler içeren yeni hükümler (Türkman, 2009, s. 274) verseler de, söz konusu sektörü yok edemediler. Neticede Safevî hükümdarı I. Abbas'ın zamanında (1587-1629), Celayirli Şeyh Üveys'in iki buçuk asır önce imzaladığı hükmü çağrıştıran yeni bir ferman verilerek, fahişelerin Erdebil şehrinde çıkarılması emredilmiş oldu (Röhrborn, 1349, s. 107). I. Şah Abbas'ın böylesine bir karar almasında en etkin rolü hiç kuşkusuz ki Şeyh Safi başta olmak üzere Safevî hanedanının atalarının Erdebil'de metfun olması oynamıştır. Oysaki aynı yıllarda Safevî Devleti'nin diğer şehirlerinde fahişelerin faaliyetlerine herhangi bir yasak getirilmemişti (Râvendî, 1383, s. 492).

Sonuç

XIV. yüzyılın ortalarında Erdebil, Safeviyye tarikatının merkezi konumuna sahip olan mühim bir dinî merkez olmasının yanı sıra aynı zamanda canlı bir ticaret kentiydi. Şehrin yerel halkı çoğunluk itibarıyla dinî hassasiyetlere sahip insanlardan oluşmasına rağmen önemli uğrak noktalarından birisi olması buradaki sosyal yaşam içinde söz konusu hassasiyetlerle bağdaşmayan bazı unsurların meydana gelmesi için olumlu bir zemin hazırlamıştır. Doğal afetler, salgın hastalıklar ve siyasi kargaşalar yüzünden maddi sıkıntılar içinde bulunan bazı

insanların çaresiz durumu da bunun üzerine eklenince şehirde İslâmiyet'e aykırı bu unsurların toplumsal huzuru tehdit edecek boyutlara ulaştığı gözlemlenmiştir. Özellikle de hırsızlık, ribâ, kumar, şarap ve fuhuş gibi problemler şehrin dindar kesimini son derece rahatsız etmiştir. Kumarhane, meyhane ve genelev gibi kurumların şehir divanına düzenli bir şekilde vergi ödemeleri sonucunda bu konuda şikâyetler de devlet makamlarına yönelmiştir.

Bilhassa fuhuş olayları hem muhafazakâr halkın ve şehir ulemasının hem de Safeviyye tarikatı ve oraya bağlı sûfilerin daha sert tepkilerine yol açmıştır. Böylece Erdebil'in Dârü'l-İrşâd diye tanımlanmasının müsebbibi olan Safeviyye Dergâhı bu şehrin dinî bir sembolü konumunda bulunduğu hâlde, söz konusu kentten en önemli fuhuş mekânı olan Beytül-Fevâhiş de buradaki dine aykırı yaşam tarzına sahip azınlığın bir simgesine dönüşmüştür. XIV. yüzyılın ortaları boyunca Safeviyye şeyhleri başta olmak üzere şehrin mümin kesimi, bu tarz sıra dışı yaşam biçimlerine karşı mücadele vermiş ve bu süreç, dönemin farklı belge ve kaynaklarına yansımıştır. Bu bağlamda Şeyh Safiyeddin ve oğlu Şeyh Sadreddin önderliğinde Safeviyye tarikatının Erdebil'de yürüttüğü irşat süreci hiç de kolay bir yolla ilerlememiş ve bu yönde elde edilen başarılar, hedefe odaklı faaliyetler neticesinde kazanılmıştır.

Fakat sergilediği bütün girişimlere rağmen Dârü'l-İrşâd'ın Beytül-Fevâhiş üzerinde kesin bir zafer elde etmesi mümkün olmamıştır. Dönemin yöneticilerinin manevi değerlerden ziyade maddi çıkarılara önem vermelerinin, bu işte belirleyici bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sürekli olarak şehre uğrayan tüccar kervanlarının ve bölgedeki askerî birliklerin ihtiyaçlarını karşılamak ve bu bağlamda şehir içinde huzursuzlukların vuku bulmasını engellemek için ticari seks hizmetlerine tamamen son verilmesinin uygun görülmediği düşünülmektedir. Bahse konu dönemde fahişelerin çoğunun esir ve köle kadınlar olduğu ve bunların kendi sahipleri tarafından fuhşa itildiği gözlemlenmektedir. Buna rağmen maddi sıkıntılar yüzünden bazı özgür kadınların da bu yola sapmış olduğu yönünde kayıtlar bulunmaktadır. İşin ilginç tarafı şu ki XIV. yüzyıl ortalarında Safevî şeyhleri fuhşa karşı mücadelenin başını çekseler de, onların soyundan gelen Safevî şahları zamanında bile fuhşa son verilemediği, ancak adı geçen hanedan açısından kutsal bir mekân olan Erdebil şehrinde fuhşun kısıtlanması için bazı adımların atıldığı görülmektedir.

Kaynakça

- Alizade, A. (2012). *Sotsialno-ekonomiçeskaya i politiçeskaya istoriya Azerbaydjana v XIII-XIV vv.* Baku: İzdatelskiy Dom Kavkaz.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2014). *Safevîye Tarikati Tarihi.* Ankara: Berikan Yayınevi.
- Bala, M. (1964). Erdebil. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, s. 288-293). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Bartold, V. V. (1971). *Soçineniya.* Tom 7. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Beyânî, Ş. (2015). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın* (M. Uyar, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Bozkurt, N. (1996). Fuhuş. *İslâm Ansiklopedisi.* (C. 13, s. 211-214). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Engels, F. (1990). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Ördəbili, Arif (2007). *Fərhadnamə* (X. Yusifli, Çev.). Bakı: OKA Ofset.
- Erdebîlî, İbn Bezzâz (1373). *Safvetü's-Safâ.* Mukaddime ve tashîh: G. R. Tabâtabâi Mecd. Tebriz: İntişârât-ı Musahhih.
- Floor, W. (2010). *Târîh-i İctimâi-i Revâbit-ı Seksi der İran* (M. Mînuhired, Çev.). Stockholm: Ferdosi Publication.
- Ghereghlou, K. (2017). Chronicling a Dynasty on the Make: New Light on the Early Safavids in Hayati Tabrizi's Tarikh. *Journal of American Oriental Society*, 137 (4), 805-832.
- Gronke, M. (1982). *Arabische und persische Privaturkunden des 12. und 13. Jahrhunderts aus Ardabil (Aserbeidschan).* Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Hâfız Ebrû (1380). *Zübdetü't-Tevârih.* Mukaddime, tashîh ve ta'likât: Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevâdî. C. 1. Tahran: Vezâret-i Ferheng ü İrşâd-ı İslâmî.
- İnan, R. (2010). *'Acâibü'l-Mahlûkât (Giriş, Transkripsyon, İnceleme, Dizin, Sözlük).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazvîni, Hamdullâh (1983). *Nüzhetü'l-Kulûb (Materiali po Azerbaydjanu).* Pervod Z. M. Buniyatova i İ. P. Petruşevskogo. Baku: İzdatelstvo Elm.

- Kazvinî, Hamdullâh Müstevfî (1364). *Târîh-i Güzîde*. Be ihtimâm-ı A. Nevâî. Tahran: İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Kummî, Kadı Ahmed (1383). *Hulâsatü't-Tevârîh*. Tashîh: İ. İşrâkî. C. 1. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- Manz, B. F. (2007). *Power, Politics and Religion in Timurid Iran*. Cambridge University Press.
- Masse, H. (1938). Ordonnance rendue par le prince Ilkanien Ahmad Jalair en faveur du Cheikh Sadr-od-Din (1305-1392). *Journal Asiatique*. 230, 465-468.
- Matthee, R. (2014). The Ambiguities of Alcohol in Iranian History: Between Excess and Abstention. *Wine Culture in Iran and Beyond*. Ed. by B. G. Fragner, R. Kauz and F. Schwarz. Wien: Osteneichische Akademie der Wissenschaften, 137-163.
- Musalı, N. (2018). Safevî Hanedanının Kökeni: Tarikattan Saltanata Giden Yol. *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Alevî İnanç Birliği Vakfı Yayınları, 19-42.
- Nahçivânî, Muhammed b. Hindûşâh (1976). *Destûrü'l-Kâtib fî Ta'yîni'l-Merâtib*. Be sa'y ü ihtimâm-ı A. Alizâde. C. 2. Moskva: Ferhengistân-ı Ulûm-ı Cumhûrî-i Şûrevî-i Sosyalistî-i Azerbaycan.
- Ölmez, M. (2009). Soyurgal. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, s. 388-389). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Piriyev, V. (2003). *Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə*. Bakı: Nurlan nəşriyyatı.
- Raşideddin (1971). *Perepiska*. Pervod, vvedeniye i kommentariy A. İ. Falinoy. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
- Râvendî, M. (1383). *Târîh-i İctimâ'î-yi İrân*. C. 7. Tahran: İntişârât-ı Nigâh.
- Röhrborn, K. M. (1349). *Nizâm-ı Eyâlât der Devre-i Safeviyye* (Keykâvus Cihândârî, Çev.). Tahran: Bûngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb.
- Sohrweide, H. (1965). Der Sieg der Şafaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert. *Der Islam*. 41 (1), 95-223.
- Şîrâzî, Zeynelabidin Abdi Bey Nevîdî (1390). *Sarîhu'l-Mülk: Vakfnâme-i Buk'a-i Şeyh Safiyeddin-i Erdebîlî*. Tashîh ü izâfât: M. M. Hidâyetî. Tahran: Sâzmân-ı Evkâf ve Ümûr-ı Hayriyye.
- Turan, O. (2014). *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*. Ankara: TTK Yayınları.

Tümer, G. (1996). Fuhuş. *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 13, s. 209-211). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkman, İsgəndər bəy Münşi (2009). *Tarix-i abmara-yi Abbasi*. C. 1. (O. Əfəndiyev və N. Musalı, Çev.). Bakı: Təhsil nəşriyyatı.

Yılmaz, B. (2002). *Celayirlilər: Kabile-Devlet*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Summary

It can be seen that in the social life of Ardabil city, which was known as an important center of religious propaganda (Dar al-Irshad) of the Turkic-Islamic world in the middle of the 14th century, there were some nuances that contradicted Islam, and there was a constant conflict between these factors and the conservative environment of the city. We considered and evaluated this issue within the framework of our article. The Persian work "Safwat as-Safa", completed in 1358 by Ibn Bazzaz Ardabili, one of the followers of the Safavid sect, "Dastur al-Katib", presented to the Jalairid sultan Sheikh Uvays in 1365 by the Azerbaijani civil servant Muhammad bin Hindushah Nakhchivani, known as Shams-i Munshi, and some documents relating to the history of Ardabil form the main sources of this study.

In the first chapter of current article, we discussed the political and socio-economic situation of Ardabil in the 14th century. During this period, Ardabil became one of the most important places to visit due to its commercial importance, famous cult center, as well as its geographical and strategic position. But political unrest and natural disasters, especially in the last period of the Ilkhanid state, led to the deterioration of socio-economic conditions in Ardabil and in many regions of Azerbaijan as a whole. The period between the death of Ilkhanid Sultan Abu Said (1335) and the domination of the Jalairid state in Azerbaijan (1359) is considered very difficult years for Ardabil.

In the second chapter, which was called "The Safavid lodge of dervishes and the formation of Ardabil as the center of religious guidance", the issues of the spiritual life of Ardabil were touched upon during the years of mentorship of Sheikh Safi al-Din (1301-1334), the founder of the Safavid sect, and his son Sheikh Sadr al-Din (1334-1392). As a result of the study, it was concluded that Sufis and religious people made up the majority of the population in this city.

The third chapter is titled "Facts of social life contradicting the definition of Dar al-Irshad in Ardabil". Although religiosity was the dominant lifestyle in the city of Ardabil, it was not the only reality of the social life of this city. Because in the daily life of the city there were some trends conflicting with Islam and the religious inhabitants of the city were unhappy with such situations. The facts against which the religious community of the city objected and which were incompatible with the rules of Islamic life can be listed as follows:

a) Theft incidents;

The information of "Safwat al-Safâ" shows that the number of thefts in Ardabil during this period reached an alarming level.

b) Usury;

Due to the fact that Ardabil was a trading city, one of the popular professions was usury. As can be seen from "Safwat al-Safa", the increase in the number of usurers (ribakhor) in Ardabil unnerved Sheikh Safi, and he made speeches at meetings criticizing usury. Some documents have survived to this day, indicating that loans were given at interest in Ardabil.

c) Gambling;

According to sources, in the second half of the 1330s there were gaming houses in Ardabil that paid taxes to the state, and that Sheikh Sadr al-Din made an unsuccessful attempt to close these places.

d) Production and consumption of wine;

Since the time of Sheikh Safi, the Safavid sect has made serious efforts to close the places of production, consumption and sale of wine in Ardabil, but such requests met with resistance from the ruling authorities. We know that at the beginning of the mentorship period of Sheikh Sadr al-Din, there were taverns in Ardabil that paid taxes to the state. Despite the fact that the aforementioned sheikh turned to the governor of the city with a request to close them, he could not achieve a positive result. Although decrees restricting the production and consumption of wine in Ardabil were issued during the reign of the Jalairids, it was still not possible to completely prevent such activities.

One of the realities of public life in the city of Ardabil was paid sexual services (prostitution). In the fourth chapter, which was called "Prostitution in the city of Ardabil in the middle of the XIV century and the reaction of the Muslim community", this issue has been touched upon. We see that prostitution took place in Ardabil, as well as in other important cities of the Ilkhanid state. The decisive role in the demand for paid sex services was played by the fact that Ardabil was an important crossroads on caravan routes, and military units and a crowded retinue of feudal lords were located close to the city, in summer and winter quarters. As in other cities of the Ilkhanid state, most of the prostitutes in Ardabil consisted of slaves.

At the end of the Ilkhanid period, the most important place of prostitution in Ardabil was Bayt al-Fawahish. As can be seen from Safwat al-Safa, although the activities of this institution were extremely negatively perceived by the religious conservative circles of the city, local authorities did not pay attention to the demands of believers to close the said institution, which provided additional income to the city administration.

At the beginning of the rule of the Jalairids over Azerbaijan, a group of residents of the city of Ardabil, consisting of sheikhs and religious scholars, went to the Sultan and asked to put an end to prostitution and winemaking in the city. According to this statement, the Jalairid Sultan Sheikh Uveys issued a decree prohibiting prostitution, production and trade in wine in the city of Ardabil from March 1361. However, documents relating to the next process show that this decree was not accurately implemented, and problems related to both winemaking and prostitution continued in Ardabil. Thus, despite all its attempts, Dar al-Irshad failed to achieve a final victory over Bayt al-Fawahish.